

УДК 94(477) «1939-1945»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.08>

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНСЬКИХ КЕРІВНИКІВ

Прокопчук Вікторія,

аспірантка кафедри історії України та археології
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснено спробу показати польсько-український конфлікт 1939–1945 рр. крізь призму присутності в ньому СРСР та Третього райху як «третьої сили» цього міжетнічного протистояння. Мета статті – розкрити бачення польсько-українського конфлікту радянськими партизанськими керівниками у своїх спогадах та простежити у цих спогадах німецько-радянський вплив на ескалацію протистояння між поляками та українцями в 1939–1945 рр. Як джерела для вивчення проблематики польсько-українських відносин в роки Другої світової війни проаналізовано мемуари радянських партизанських керівників С. Руднева, Д. Медведєва, А. Бринського, І. Старінова, В. Войцеховича, Г. Якименка. Із використанням критичного методу викладено інтерпретацію ворожнечі між поляками та українцями радянським партизанським керівництвом. Висвітлено аспекти діяльності радянської партизанки, спрямовані на посилення конфронтації між поляками та українцями. Показано, що в ескалації міжетнічної польсько-української ворожнечі були зацікавлені як радянська, так і німецька сторона. На основі мемуарів висвітлено позиції радянського партизанського керівництва щодо діяльності українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Коротко охарактеризовано погляди сучасних українських науковців на присутність «третьої сторони» в польсько-українському протистоянні в 1939–1945 рр. Спираючись на подану в мемуарах інформацію, простежено розвідуницьку діяльність радянської партизанки на території України. Наукова новизна статті полягає у систематизованому опрацюванні спогадів радянських партизанських керівників із метою виявлення в них фактів, які свідчать про втручання СРСР та Третього райху в польсько-українське протистояння в роки Другої світової війни. Визначено перспективи для проведення подальших досліджень окресленої у статті проблематики.

Ключові слова: польсько-український конфлікт, «третья сила», спогади, партизани, Друга світова війна, національно-визвольний рух.

Prokopchuk Viktoriia. Polish-Ukrainian conflict in the interpretation of Soviet partisan leaders

The article attempts to show the Polish-Ukrainian conflict of 1939-1945 through the prism of the presence of the USSR and the Third Reich as the «third factor» of this interethnic confrontation. The aim of the article is to reveal the vision of the Polish-Ukrainian conflict by Soviet partisan leaders in their memoirs and to trace in these memoirs the German-Soviet influence on the escalation of the confrontation between Poles and Ukrainians in 1939-1945. The memoirs of Soviet partisan leaders S. Rudnev, D. Medvedev, A. Brynsky, I. Starinov, V. Wojciechowicz, and G. Yakymenko were analyzed as sources for studying the problems of Polish-Ukrainian relations during the Second World War. Using a critical method, the Soviet guerrilla leadership interprets the enmity between Poles and Ukrainians. It shows how the above-mentioned memoirs reflect the German and Soviet presence in the Polish-Ukrainian conflict of 1939-1945. Aspects of the activities of the Soviet partisan aimed at intensifying the confrontation between Poles and Ukrainians are highlighted. It is shown that both the Soviet and German sides were interested in the escalation of interethnic enmity between Poles and Ukrainians. On the basis of the memoirs, the positions of the Soviet partisan leadership on the activities of the Ukrainian national liberation movement during the Second World War are highlighted. The views of modern Ukrainian scholars on the presence of a «third factor» in the Polish-Ukrainian confrontation in 1939-1945 are briefly described. Based on the information provided in the memoirs, the intelligence activities of the Soviet partisan in Ukraine are traced. The scientific novelty of the article lies in the systematic processing of the memoirs of Soviet guerrilla leaders in order to identify the facts that indicate the intervention of the USSR and the Third Reich in the Polish-Ukrainian confrontation during World War II. Prospects for further research outlined in the article are identified.

Key words: Polish-Ukrainian conflict, «third force», memories, partisans, World War II, national liberation movement.

Роки Другої світової війни ознаменовані численними міжетнічними конфліктами, одним із яких було протистояння між українцями та поляками. Попри особливості джерельної бази, що відображає цю історичну подію, вона дає змогу науковцям проводити ґрунтовні дослідження польсько-українського протистояння. Зважаючи на поширення та аргументованість у наукових дискусіях тези про присутність так званої «третьої сили», якою визначають СРСР та Третій райх, на нашу думку, необхідно здійснити аналіз джерел, які б дали змогу висвітлити радянсько-німецьке бачення польсько-українських відносин періоду Другої світової війни. Одним із таких джерел є спогади

радянських партизан, зокрема С. Руднева, Д. Медведєва, А. Бринського, І. Старінова, В. Войцеховича та Г. Якименка.

Розпочинати аналіз партизанських спогадів слід, на нашу думку, зі спогадів С. Руднева, який був активним учасником радянського партизанського руху та комісаром С. Ковпака. У щоденнику Руднева за 16 червня 1943 р., зокрема, вказано: «Нарешті ми потрапили в райони дії т[ак] з[ваних] «бульбівців». Це один із різновидів українських націоналістів, які б'ються проти німців і партизан. Тут же у цих районах знаходяться бандерівці, теж націоналісти, які б'ються проти німців, бульбівців і партизан. Багато із цих банд озброєні добре, є навіть артилерія і танки. Усі ці націоналістичні групи громлять і поголовно знищують польське населення. У зв'язку з чим поляки біжать до німців, а останні формують із них поліцію проти націоналістів і партизан. Німці майстерно розпалюють національну ворожнечу з однією метою – утриматися будь-якою ціною...» [3]. Із цього уривка бачимо, що Руднев відзначає втручання німців у польсько-український конфлікт, проте, очевидно, що й самі партизани мали вплив на ескалацію відносин між поляками та українцями, оскільки в 1943 р., усвідомлюючи масштаби розгортання українського національно-визвольного руху, радянська влада за допомогою партизан змогла досягти зіткнення між собою поляків та українців на Волині [5]. Окрім того, радянське керівництво не стояло осторонь вищевказаних подій. Тут слід нагадати, що ще від зародження українських націоналістичних формувань у 1942 р. Центральний штаб партизанського руху СРСР розробив спеціальний план, у якому йшлося про боротьбу проти українських націоналістів [5].

Повертаючись до щоденника Руднева, слід звернути увагу на запис, датований 18 червня 1943 р.: «...Наша розвідка ... яка була відслана за маршрутом за р. Случ, упродовж двох днів вела бої з бульбівцями і змушена відійти, не виконавши завдання... Німці із цією бандою, оскільки вона не має ніяких політичних цілей, а займається грабунком і поголовним знищенням польського населення, ведуть із бульбівцями запеклу боротьбу. А через цю наволоч німці масами вбивають ні в чому не винне українське населення...» [3]. Тут бачимо, що йдеться не лише про наростання загострення між українцями та поляками і безпосередню причетність до цього «третьох сил», а й про пряму вказівку на те, що перед радянськими партизанами стояли завдання, що полягали в ліквідації українського визвольного руху, представленого у цьому разі його учасниками «бульбівцями», які діяли на Волинському Поліссі під проводом Т. Бульби-Боровця.

Важливим є спогад за 20 червня 1943 р. Тут зазначено: «...Удень поїхав до польського с. Стара Гута, де після служби в костелі на галявині зібралося все населення села. Я зробив доповідь про становище на фронтах і завданнях польського народу, закликав їх вступати в п[артизанські] за[гони] і добувати собі незалежність польського народу. Після мене виступали поляки, й у тому числі виступив ксьондз. Ті, хто виступав, були всі одностайні, що в боротьбі з гітлеризмом і українським націоналізмом шлях їх єдиний – разом із Че[рвоною] Ар[мією], разом із Радянським Союзом... Командир розвідгрупи ... по радіо повідомив, що тримав бій з націоналістами... Націоналістів багато. Довелося повернути розвідку назад...» [3]. Із поданого вище уривку є очевидним факт спроб радянських партизан вплинути на позицію польського підпілля, налаштувавши на боротьбу з українськими націоналістами паралельно з боротьбою проти німців.

Окрім того, із поданих спогадів можемо дізнатися про проведення радянськими партизанами роботи, спрямованої на ліквідацію агітації, здійсненої українськими націоналістами. Зокрема, у записі, датованому від 22 червня 1943 р., читаємо: «...Було два зіткнення з націоналістами... Забрали дуже багато націоналістичної літератури... Усі села заражені націоналізмом. Посеред села пагорб, на пагорбі хрест, який прикрашений націоналістичними прапорами і тризубом ... буржуазна інтелігенція дурить голови селянам, а сама йде на повідку у німців... Сьогодні написав листівку українською мовою, де роз'яснюю сутність націоналізму» [3]. Очевидно, що агітаційна діяльність українського національно-визвольного руху не була вигідною «советам», адже існування самостійної України не входило в плани радянського керівництва, тому, ймовірно, написана партизанами листівка українською мовою, у якій пояснювалася «суть націоналізму», мала за мету стримати поширення національно-визвольної ідеї серед українців. Зважаючи на те, що саме у цей час починає наростати загострення відносин українців із поляками і польську сторону агітаційна діяльність українських націоналістів обійти осторонь не могла, ми маємо підставу вважати описані вище події втручанням «третьої сили» в позиції однієї зі сторін конфлікту, у цьому разі – українців.

Слід звернути увагу і на поданий опис безпосереднього втручання в українсько-польське протиостояння німців. Зокрема, у тих же спогадах від 23 червня 1943 р. Руднев пише, що «...поляки з усіх сіл біжать у районні центри. Усі польські фільварки порожні. Німці створюють польську поліцію, щоб

бити українців...». Тобто бачимо, що німецькі дії значним чином були спрямовані на заохочення поляків на свій бік і, відповідно, ворожу налаштованість до українців.

Ще один із записів Руднева, що був написаний 30 червня 1943 р., указує на одну із цілей радянської партизанки, а саме недопустимість створення українцями своєї держави і спроби прорахувати тактику своєї поведінки щодо українських націоналістів так, щоб не допустити виграшу німецької сторони в протистоянні «радянські партизани – українські націоналісти», оскільки учасники українського національно-визвольного руху боролися проти німців у тому числі, а тому повна їх ліквідація не була вигідна «советам». «...Ми вирішили поговорити з ними [бандерівцями], але за умови не вступати в жодні політичні перемовини, а тільки одне, що вони проти нас не виступають ... вони просили їх теж не чіпати. Набридла ця комедія... Зібрався всякий націоналістичний набрид, розбити їх немає ніяких труднощів, але це буде на руку німцям... Серед них тільки верхівка ідейно сильна... при першому ударі все це розлетиться, і нічого не залишиться від незалежної України...», – йдеться у джерелі [3].

Цікава для розгляду інформація записана Рудневим 2 липня того ж таки 1943 р.: «...У наші руки потрапив ряд цінних націоналістичних документів, які показують повне злиття німецьких фашистів з українськими націоналістами. Є лист Мельника, одного з націоналістичних керівників, до німецької влади [з проханням] про допомогу їм зброєю, для боротьби з Московією. Є документ-звернення українських націоналістів до польського населення, яке вони вбивають і ріжуть, із приводу розриву дипломатичних відносин СРСР з урядом Сікорського... Немає ніякого сумніву, що верхівка націоналістів обманювала рядову масу в тому, що вони ведуть боротьбу проти німців, а насправді вони ведуть разом із німцями і за їх підтримки боротьбу проти радянської влади...» [3]. Тож у роки Другої світової війни загалом і під час польсько-українського протистояння цього ж періоду зокрема не може бути не поміченим квадрат «українці – поляки – німці – «совети», в якому, очевидно, власне «совети» й німці переслідували найбільші інтереси, оскільки на той час саме вони виступали найбільшими гравцями на політичній арені світу.

Ще один запис, датований від 4 липня 1943 р., показує, що стосунки між поляками та українцями у цей час не могли лишатися осторонь як радянської партизанки, так і німців: «...Взаємовідносини між українським та польським населенням настільки загострені, що у цих районах немає жодного поляка, частина з них перебита націоналістами, частина бігла в польські райцентри, де створена німцями польська поліція, нібито для захисту себе від націоналістів, а фактично для боротьби з націоналістами і червоними партизанами. Німці спритно і хитро посіяли національну ворожнечу, а тепер хочуть і націоналістів, і поляків направити проти нас, проти Радянського Союзу...». Цікаво, що Руднев для себе відзначає те, що німці діяли на українських землях у своїх інтересах. Можемо припускати, що й радянські партизани здійснювали вплив на польсько-український конфлікт із метою не допустити реалізації планів німців і, відповідно, відстояти свої позиції, які полягали у збереженні України у складі СРСР. До того ж Руднев уважав, що саме німці відіграли головну роль у розгортанні польсько-українського протистояння і пояснює це ось так: «...Після заняття німцями західних областей України кулаки і репресовані елементи пішли в поліцію ... а коли німці посадили їх на пайок, уся ця чорносотенна сволота, якою керували націоналісти, забрала зброю, дану німцями, і пішла в ліси. Тут вони об'єднувалися сотнями і першим своїм завданням поставили оголосити нещадну різанину всьому польському населенню. Почалася страшна різанина, у цілих селах, районах польське населення звірячим чином вбивали, причому по-звірячому мучили і вбивали дітей, жінок і людей похилого віку, а всі будівлі піддавали вогню. Безсумнівно, що німецька охоронка тут у цій національній різанині [зіграла] головну роль...» [3].

Очевидно, що таке висвітлення подій є однобічним і певним чином має на меті показати діяльність українських націоналістів лише в негативному світлі, проте не враховувати інтереси суто німців у цьому разі теж не можна, оскільки їм, як і, зрештою, «советам», розгортання міжетнічного ворожнечі серед поляків та українців було вигідною справою, яка допомогла б тримати обидва вороже налаштованих один до одного народи під контролем.

У цілому попри помітну політичну заангажованість щоденник Руднева є для нас вагомим джерелом для висвітлення проблеми присутності «третьої сили» в польсько-українському протистоянні, оскільки в наявних записах можемо побачити оцінку діяльності німців стосовно ситуації між поляками та українцями і, відповідно, позицію «советів», яка, вочевидь, полягала насамперед у недопустимості створення незалежної Української держави. Саме це зумовило нашу пильну увагу до цього джерела.

Ще одним документом, який містить згадки про присутність «третього» в польсько-українському міжетнічному конфлікті, є спогади «По ту сторону фронту» А. Бринського – радянського розвідника та диверсанта. Зокрема, укажемо на діалог із зазначеної вище праці – Бринського та молодого поляка, який говорив, що хоче, аби Польщу визволяли поляки. На цю репліку Бринський відповів, що теж

цього бажає, після чого поляк виголосив, що вони, тобто поляки, хочуть, аби «совєти» допомагали зброєю польським формуванням, які, за словами поляка, передбачалося створити в Луцьку, Рівному, Львові, Сарнах [1]. У цьому діалозі, зокрема, досить помітною є зацікавленість Бринського в тому, про що просив поляк, адже сама розмова мала таке продовження: «...Уряд Сікорського уклав договір і з Радянським Союзом, і ви повинні його виконувати. Ось... – Я вийняв договір і почав читати окремі статті. – Повинні виконувати... Всі поляки в наших загонах озброєні... Давайте ще людей – разом будемо знаходити зброю. А польські загони створюються за Бугом... Але ж і там – у нас є відомості – і поляки, і українці, і росіяни разом б'ються з німцями. У нас спільна справа. І ви не можете інакше. Без Червоної Армії Польщу ви не звільните» [1]. Із поданого уривка бачимо, що, на думку Бринського, присутність «совєтів» у державотворчих процесах поляків є необхідністю. Вочевидь, у словах згаданого нами радянського розвідника є певним чином помітні завуальовані мотиви радянської влади, які під виглядом «порятунку» Польщі від німців передбачали втручання у внутрішні справи польського народу.

Варто також показати, як показано порушену нами проблематику в спогадах «Записки диверсанта» диверсанта Радянського Союзу, полковника І. Старінова. Зацитуємо згадане джерело: «Хто такі бандерівці? Що б сьогодні не говорили, бандерівці – організація українських націоналістів – були, по суті, німецькою агентурою. Через них на Заході України до підходу сюди великих партизанських з'єднань Ковпака, Федорова і Бегми партизанська війна не велася... Боротьба ОУН-УПА з Червоною Армією і радянськими партизанами значно полегшувала життя гітлерівським загарбникам і була найбільш ефективною і тривалою впродовж усієї війни формою співпраці націоналістів з окупантами... Підполковник Ліндхард із задоволенням констатував, що від УПА надходять розвідкові матеріали... Українські націоналісти в спільних із вермахтом бойових діях показали себе надійним союзником... Лише керівник абверкоманди 305 піддав добре зарекомендованих себе союзників критиці. Він указав, що масові вбивства бандерівцями польських фахівців «завдають шкоди економічним інтересам Німеччини»... Давайте уявимо, який масштаб мали мати вбивства поляків, щоб ... керівники абверкоманд – каральних загонів – занепокоїлися! З 1943 по 1944 р. вирізали тільки на Волині 80 тисяч поляків, у тому числі жінок і дітей. Бандерівський наказ від 19 лютого 1944 р. наказував «ліквідувати польські сліди так, щоб не залишилося й ознак, що там міг хтось коли-небудь жити» [7]. Аналізуючи все написане вище, можемо зауважити упереджене й негативне ставлення Старінова до представників українського визвольного руху, які, як зазначав радянський диверсант, здійснювали боротьбу з червоноармійцями. У цьому контексті варто нагадати, що окремі дослідники, зокрема В. Трофимович, В. Сергійчук, небезпідставно у своїх дослідженнях звертають увагу на те, що досить часто представники радянської партизанки розгортали свою діяльність, удаючи себе за представників українського національно-визвольного руху, найчастіше – бандерівців [10]. Тому, на нашу думку, ставитися до наведеної в щоденнику Старінова інформації треба критично.

Не можна залишити поза увагою і спогади партизана, кадрового працівника НКВС СРСР Д. Медведєва «Это было под Ровно». У цих спогадах, зокрема, є фрагмент, який указує на те, що насправді «німці», тобто нацистські вояки, не завжди були справді німцями, оскільки часто радянські партизани переодягалися в німецький одяг, удаючи із себе тих, ким насправді не були. Тому, ймовірно, можемо припустити, що подекуди радянські партизани могли впливати на розвиток польсько-українського конфлікту, виступаючи під виглядом німців. Медведєв, наприклад, у своїй роботі вказує: «...Ковпаківці йшли зараз на Карпати. Вони були міцно озброєні, добре одягнені та взуті. Несподіванка їх появи в наших нових краях пояснювалася тим, що рухалися вони швидко, останній їх перехід перевищував п'ятдесят кілометрів. Ні наша розвідка, ні тим паче місцеві жителі не могли попередити нас про їх наближення. А за німців їх прийняли тому, що кіннотники-ковпаківці майже суцільно були одягнені в трофейне німецьке обмундирування. Кілька днів простояли ковпаківці неподалік від нашого табору, і кожен день то Ковпак із Рудневим приходили до нас у гості, то ми ходили до них. – Покажіть нам вашого «німця», – згадав про Кузнецова Сидір Артемович. Назавтра Ковпак і Руднев були у нас, і я представив їм тільки нашого «німця», що тільки що повернувся з Рівного – Миколу Івановича Кузнецова. – О, це діло – то діло, – говорив Ковпак, слухаючи розповіді Кузнецова про свою роботу у самому осередку гітлерівців» [4]. Із наведеного вище бачимо, що робота радянських партизан була добре продуманою і спрямованою насамперед на досягнення власних інтересів, у яких, вочевидь, не останнє місце відводилося розпалюванню польсько-української ворожнечі шляхом здійснення провокативних акцій. Провокації радянських партизан стосувалися й представників українського національно-визвольного руху. Так, група радянських диверсантів на чолі з Медведєвим займалася тим, що на місцях, де було або вбито німецького посадовця, або ж здійснено на нього замах, залишала документи оунівців [5, с. 98].

Ще один представник радянської партизанки – Г. Якименко, який був учасником партизанського з'єднання під проводом С. Ковпака, так описував ситуацію польсько-українських відносин улітку (а саме в червні) 1943 р.: «... село Нетреба Рокитянський р-н Ровенської обл. ... виключно уражене українською націоналістичною течією, польське населення якою повністю знищується... село Мочулянка Людвіпольський р-н Рівненської обл. Населення польське, абсолютно тероризоване націоналістами, які чинять над нами страшні кари. Дикість доходить до того, що відрізають частини тіла і впихають у рот, кишені іншим страченим. Поляки вживають заходів до самоозброєння найпримітивнішими видами зброї: сокири, вила з одним різком, несправжні автомати тощо... Поляки зовнішньо симпатизують нам, допомагають нам, просять зброю, але їхнє прагнення – захищати свої хати від націоналістів. Поводяться досить замкнуто» [11, с. 48]. Аналізуючи поданий уривок, слід зауважити, що, окрім боротьби з німецькими окупантами, одним із завдань радянської партизанки було проведення на західноукраїнських землях досліджуваного періоду боротьби з проявами українського національно-визвольного руху, що все більше набирало поширення, тому зображення українських націоналістів виключно в негативному світлі і наділення поляків якостями сторони, яка виступає жертвою, а не повноцінним учасником польсько-українського протистояння, потребує, на нашу думку, критичного осмислення.

Слід згадати ще про спогади, залишені одним із партизанських керівників, Героєм Радянського Союзу В. Войцеховичем, який під час здійснення Карпатського рейду очолював оперативний відділ партизанського з'єднання під проводом С. Ковпака. У своїх спогадах Войцехович указував на те, що окупаційна нацистська влада вороже ставиться до польського населення, що в тексті, зокрема, представлено так: «... Будки Войткевицькі... колись це було польське село, а зараз від нього не залишилося й сліду. Тут мешкало до 700 чоловік, але недавно фашисти зігнали всіх до школи, закидали гранатами і спалили. Живими залишилися щось п'ятнадцять чи сімнадцять нещасливців, що переховуються в лісах... Партизани командували лікаря і взвод бійців із сокирами, пилами та лопатами, щоб побудувати старим та хворим землянки... Люди бояться всього – німців, поліцаїв, січовиків Бульби, бандерівців. Усе найцінніше в господарстві ретельно заховане чи закопане» [6, с. 734]. Бачимо, що радянських партизан показано як своєрідних миротворців, котрі прийшли, аби врятувати поляків від нацистів та українських націоналістів. При цьому про справжні мотиви такої поведінки «советів», які, вочевидь, передбачали «заманювання» поляків на свій бік, не йдеться.

У загальному контексті досліджуваних питань варто додати, що радянське керівництво активно сприяло поширенню польського партизанського руху, зокрема починаючи з 1943 р., до загонів радянської партизанки почали вступати польські загони самооборони [5, с. 99]. Зрозуміло, що за своєю ідейною спрямованістю ці загони були прорадянськими, тому їх свідомо вороже налаштували проти українських націоналістів, оскільки останні були чи не найбільшими ворогами тогочасної радянської системи. Проте ці факти вказують на те, що інтереси Радянського Союзу, локально представлені на території західноукраїнських земель радянською партизанкою, мотивували «совети» стати однією з «третьох сил» польсько-українського конфлікту, яка робила спроби відстоювати свої загарбницькі позиції, які не збігалися з інтересами українців та поляків, що прагнули до створення своїх самостійних держав.

Таким чином, проаналізувавши спогади окремих радянських партизан, можна стверджувати, що ці джерела мають велику цінність, оскільки вони написані безпосередньо людьми, які так чи інакше були причетними до трагічних подій, пов'язаних із протистоянням українського та польського народів у роки Другої світової війни. Разом із тим, зважаючи на високу заідеологізованість радянських військових діячів, чиї мемуари було проаналізовано нами, сприймати подану в них інформацію слід із використанням критичного підходу. Але тим не менше опрацьовані документи, безсумнівно, свідчать про одне: відкидати факт присутності «третьої сили» в польсько-українському протистоянні в роки Другої світової війни не варто, а тому ця тема є такою, яка в подальшому потребує детальнішого та більш комплексного дослідження.

Література:

1. Бринский А.П. По ту сторону фронта. 1966. URL: https://royallib.com/book/brinskiy_anton/po_tu_storonu_fronta.html.
2. Гулай В.В. Роль «третьої сили» в ескаляції українсько-польського конфлікту в Західній Україні (зима-літо 1944 р.): політико-милітарні аспекти. *Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип. 8. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_8_8.
3. Дневник С.В. Руднева (7 мая – 25 июля 1943 г.). Партизанская война на Украине. *Дневники командиров партизанских отрядов и соединений*. 1941–1944. Москва, 2010. 688 с. URL: http://militera.lib.ru/db/rudnev_sv01/index.html.
4. Медведев Д.Н. Это было под Ровно. Москва, 1968. URL: <http://militera.lib.ru/memo/russian/medvedev/index.html>.

5. Мухаровська А. Діяльність радянських партизанських загонів на Волині у роки Другої світової війни. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 11–12. С. 96–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Istst_2014_11-12_17.
6. Савчук П. Мемуари радянських партизанів як джерело до висвітлення українсько-польських відносин на тимчасово окупованій території України. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні*. Луцьк, 2012. С. 733–739. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/9017>.
7. Старинов И.Г. Записки диверсанта. Москва, 1997. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/starinov_ig/index.html.
8. Старинов И.Г. Мины замедленного действия: размышления партизана-диверсанта. Москва, 1999. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/starinov_ig/index.html.
9. Сухих А.Ю. Протистояння між радянськими партизанами й українським повстансько-підпільним рухом на Волині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Острог, 2019. 367 с. URL: oa.edu.ua/doc/dis/дисертація%20А.%20Ю.%20Сухих.pdf.
10. Трофимович В.В. Роль Німеччини і СРСР в польсько-українському конфлікті. 1939–1945. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2009/rol-nimechchynu-i-srsr-v-ukrajinsko-polskomu-konflikti-1939-1945/>.
11. Щоденник партизана Григорія Якименка / уклад. М.А. Якименко. Полтава, 2018. 112 с. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/8194>.